

ФАБРЫЧНА-ЗАВАДСКАЯ ВЫТВОРЧАСЦЬ НА БЕЛАРУСІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XVIII – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XIX ВВ.

Л.Э. Дзіч. Ёска.

г. М. ЧСК

Пераход ад простага таварнай вытворчасці, заснаванай на прыватнай уласнасці на сродкі вытворчасці і асабістай працы, да капіталістычнай ішоў па шляху "... скаплення даволі значнага капіталу, які ствараецца часта не ў сферы вытворчасці, а ў сферы гандлю і інш." [1, 340], і колькасці наёмных рабочых. Ужо пры 5 рабочых на адным прадпрыемстве адбываецца пэўная мадыфікацыя, праяўляюцца перавагі сярэдняй рабочай сілы.

Прадпрыемствы з колькасцю працоўных да 5 чалавек былі ні чым іншым, як рамеснымі майстэрнямі, якія былі ўключаны ў справаздачы губернатараў у якасці "фабрык і завод. ў". Больш высокай формай кааперацыі, заснаванай на падзеле працы, была мануфактура, дзе рабочых было звыш 15 чалавек, якія на мелі паравых рухавікоў.

Аналізуючы фабрычна-заводскую статыстыку, можна выдзеліць мноства прыкмет фабрычна-заводскага ў якасці асноўнага разгледзім наяўнасць паравога катла ці паравой машыны, лічачы яго найбольш правільным і найбольш папулярным выбраным. Таму пры падліку колькасці фабрычна-заводскага прадпрыемстваў удзяляецца ўвага толькі наяўнасці паравога рухавіка, незалежна ад колькасці рабочых на іх. Магутны паравы рухавік можа прыводзіць у рух некалькі станкоў, ствараючы ўжо вышэйшы рад вытворчай кааперацыі - кааперацыю машын. Са з'яўленнем першых рухавікоў у прамысловасці Беларусі быў пакладзены пачатак яе глыбокай тэхнічнай перабудова. Аднак перадумовы ўзнікнення фабрычна-заводскага прадпрыемства былі створаны развіццём рамяства, простага кааперацыі і мануфактуры. Менавіта яны ўстанавілі тэмпы і ўзровень буйнай капіталістычнай вытворчасці ў другой палове XIX ст.

У.І. Ленін адзначаў, калі б у мінулым не было працяглай эпохі падрыхтоўкі рабочых мануфактурай, буйная машынная індустрыя не магла б так хутка развівацца ў парэформенны перыяд.

Магчыма прасачыць дынаміку не толькі колькасці прамысловых прадпрыемстваў за перыяд з сярэдзіны XVIII ст. да 1861 г., але і змены характару вытворчасці: ад простага таварнага, заснаванага на феадальных адносінах, да мануфактурнага і фабрычна-завадскога з шырокім выкарыстаннем вольнанаёмнай працы. Калі ў перыяд з 1750 да 1774 г. у Беларусі налічвалася 31 прамысловае прадпрыемства і толькі на адным з іх працавала 5 вольнанаёмных, а ўсе астатнія функцыянавалі за кошт эксплуатацыі прыгоннай працы, то ў апошняй чвэрці XVIII ст. са 152 прамысловых устаноў на 56 прадпрыемствах выкарыстоўвалі працу вольнанаёмных. У першай трэці XIX ст. такіх прадпрыемстваў налічвалася ўжо 192, а ў другой трэці – 259 [2, 60-62].

Асноўная частка капіталістычных прадпрыемстваў была канцэнтравана галоўным чынам у гарадах, і яны былі ў асноўным дробнымі і недаўгавечнымі.

Звесткі дазваджаюць даць якасную характэрны характар гарадской прамысловасці. Так, напрыклад, з 98 прамысловых гарадоў Віцебскай губерні ў 20-я гады XIX ст. 49 (50 %) прамысловых прадпрыемстваў былі фактычна рамеснымі майстэрнямі па вырабцы скуры, вырабу скураных рэчаў. На гэтых прадпрыемствах працавала 2–3 чалавекі. Акрамя таго, у Віцебску было шмат канчатковых піваварных, цагельных і іншых дробных прадпрыемстваў, на якіх таксама працавала менш 5 рабочых [3, 147].

У другой палове XVIII ст. у гарадах Беларусі пераважала дробнатаварная гарбарная вытворчасць (37) і суконна-талесная (10). Іншыя галіны прамысловасці былі прадстаўлены адзінкавымі прадпрыемствамі. У перыяд з 1810 да 1819 г. назіраўся рост суконна-талесных прадпрыемстваў (17), а таксама гарбарных (7). Астатнія галіны паранейшаму прадстаўлены былі нязначна (1-2 прадпрыемствы). У 20-я гады XIX ст. колькасць гарбарных прадпрыемстваў вырасла да 65, суконна-цялесных засталася столькі ж – 17 [4, 63].

У першай палове XIX ст. з'явіліся першыя фабрычна-завадскія прадпрыемствы. Калі да канца 20-х гадоў у Беларусі дзейнічала адно фабрычна-завадское прадпрыемства, заснаванае на прыгоннай працы, то ў 30-50-я гады іх налічвалася ўжо 20 і 11 з іх былі фабрыкамі капіталістычнага тыпу.

Прадпрыемствы, колькасць працоўных на якіх не паказана ў справаздачах гарадскіх улад і губернатараў, можна аднесці да прадпрыемстваў першай і другой груп, г.зн. да рамесных майстэрняў ці дробных прамысловых прадпрыемстваў, таму што прадпрыемствы мануфактурнага тыпу не толькі фігуравалі ў агульных справаздачах, але па гэтых

прадпрыемствах у абавязковым парадку складаліся ўладальнікамі дастаткова падрабязныя апісанні з указаннем года заснавання, аб'ёму вытворчасці, магутнасці, колькасці працоўных, месца закупкі сыравіны і рынку збыту [5]. Нягледзячы на агульны рост колькасці прадпрыемстваў і мануфактурнай вытворчасці, у 40-50-я гады XIX ст. назіралася скарачэнне колькасці гарадскіх мануфактур. Калі ў 30-я гады XIX ст. іх навічвалася 20, то ў канцы 50-х гадоў – толькі 5. Праўда, у гэты перыяд у гарадах Беларусі з'явіліся першыя фабрыкі: 3 мукамольныя (у Віцебску, Магілёве і Пінску) і цукровыя – у Беліцы. Аднак сцвяржаць, што фабрыка-завадская вытворчасць выцясняла мануфактурную, неправамерна, бо з'явіліся фабрыкі менавіта у той галіне, у якой мануфактурная працягу ўсяго перыяду не было. Хутчэй за ўсё частка мануфактур перацягла сваё існаванне ў выніку канкурэнцыі вотчынай прамаслоўскай прыватных прамысловых вырабаў.

На 7 гарадскіх мануфактурах у пачатку XIX ст. выкарыстоўвалася праца прыгонных сялян саміх уладальнікаў, а на 3 мануфактурах – праца вольнанаёмных рабочых. Гэта былі мануфактуры капіталістычнага тыпу.

У канцы 30-х гадоў XIX ст. усе мануфактуры былі прадпрыемствамі капіталістычнага тыпу. У 50-я гады XIX ст. усе прадпрыемствы мануфактурнага тыпу тасаму былі капіталістычнымі.

Таксама неабходна выначыць сацыяльны склад уладальнікаў прамысловых устаноў на працягу другой паловы XVIII – першай паловы XIX ст. На працягу гэтага перыяду ён змяняўся. Напрыклад, з 63 уладальнікаў у гарадах Беларусі ў канцы XVIII ст. – 46 чалавек былі мяшчанамі, 15 – дваранамі і 1 купцом. У канцы 30-х гадоў XIX ст. з 87 уладальнікаў 62 чалавек былі мяшчанамі, 18 чалавек – купцамі і 7 чалавек дваранамі, а ў 50-я гады XIX ст. уладальнікамі ў гарадах былі купцы і мяшчане. Акрамя таго, многія дваране уладальнікі самі не займаліся вытворчасцю, а здавалі свае прамысловыя прадпрыемствы ў арэнду, а затым прадавалі іх мяшчанам і купцам [6, 1-123]. У цэлым у Беларусі срод уладальнікаў прамысловых прадпрыемстваў пераважалі прадстаўнікі дваранства. Існуючае манопольнае права памешчыкаў на вінакурства і на бясплатную рабочую сілу затарможвала не толькі прымяненне вольнанаёмнай працы, але і рост колькасці купецкіх прадпрыемстваў.

Гэта тлумачыцца не толькі тым, што дваране выкарыстоўвалі манопольнае права ўласнасці на зямлю, сыравіну і бясплатную працу прыгонных сялян, але і тым, што патэнцыяльныя ўладальнікі купецкіх прадпрыемстваў былі на 90 % прадстаўнікамі яўрэйскай нацыянальнасці, а ім забаранялася не толькі адкрываць прамысловыя і гандлёвыя ўстановы ў сельскай мясцовасці, але і жыць па-за гарадамі і мястэч-

камі, а таксама вязаджаць за межы яўрэйскай мяжы аседласці без спецыяльнага дазволу [7].

Магчымасці займацца прамысловасцю абмяжоўваліся таксама ў яўрэяў двайным падатковым прыгнётам і немагчымасцю атрымання крэдытаў. Калі дваране маглі атрымаць пазыку пад залог маёмасці, то купцы-яўрэі толькі пры ўмове паручыцельства ўсяго кагала, які, выдаючы яго, нес матэрыяльную адказнасць, таму кагалы такіх паручыцельстваў не рабілі, а пазыка пад залог маёмасці купцам-яўрэям не выдавалася [8].

Тармазіла развіццё купецкіх прадпрыемстваў і адсутнасць таннай рабочай сілы. Гэта было звязана з тым, што ва ўмовах феадальна-прыгонніцкай сістэмы не толькі сродкі вытворчасці, але і сам вытворца мала чым адрозніваўся ад сродкаў вытворчасці – ён поўнацэнна належыў памешчыку, які быў зацікаўлены ў прымацаванні сялян да зямлі. Таму асноўную масу рабочых на прадпрыемствах складалі мяшчане і збяднелая шляхта, якія захоўвалі ў нейкай меры сваю эканамічную свабоду. Адсюль бачна, што большасць прамысловых прадпрыемстваў, уладальнікамі якіх былі мяшчане і купцы, былі невялікімі і недаўгавечнымі.

Рамеснікі былі адной з асноўных крыніц папаўнення прамысловасці рабочай сілай, але ж у Беларусі, змяшчаючы атрымала дастаткова шырокае развіццё толькі ў гарадах і мястэчках, дзе ў асноўным уладальнікамі і вольнанаёмнымі рабочымі былі гаражане яўрэйскай нацыянальнасці. Развіццю купецкай прамысловасці і выкарыстанню вольнанаёмнай працы ў сельскай мясцовасці перашкаджалі абмежаванні, звязаныя з наяўнасцю гэв. “рысы яўрэйскай аседласці”. Шырокае развіццё памешчыцкага прадпрыемства ў форме вотчыных мануфактур вызначалася тым, што большасць прадпрыемстваў у гарадах і мястэчках была дробнымі і недаўгавечнымі, гэта стрымлівала развіццё гарадскога прамысловасці. Істотнай прычынай слабога развіцця прамысловасці ў Беларусі ў друрой палове XVIII – першай палове XIX ст. была кан’юнктурная з боку больш развітай прамысловасці цэнтральных губерняў Расіі, Украіны, Польшчы, якія пастаўлялі ў Беларусь прамысловыя вырабы дастаткова высокай якасці. Засілле паншчыннай сістэмы перашкаджала фарміраванню кадраў вольнанаёмных рабочых, што стрымлівала развіццё капіталізму (у дадзеным выпадку прагрэсу) у прамысловым развіцці краю.

Стрымлівалі развіццё капіталізму ў прамысловасці Беларусі і вузкасць унутранага рынку і адсутнасць значных купецкіх капіталаў.

Асноўнай прычынай слабога развіцця капіталістычнай прамысло-

васці (як і ўсёй эканомікі) Беларусі была супярэчнасць паміж неабходнасцю развіцця гандлёвай гаспадаркі і існаваннем паншчынай сістэмы.

Нягледзячы на складаныя ўмовы развіцця прамысловасці Беларусі, у апошняй чвэрці XVIII ст. дастаткова выразна прасочваецца працэс зараджэння новых буржуазных адносін.

Рост колькасці прамысловых прадпрыемстваў і развіццё гандлю паступова адрываў частку гараджан ад заняткаў сельскай гаспадаркай і рамяством, аднак у дарэформенны перыяд гэты працэс характарызаваўся нізкімі тэмпамі. Шырокае развіццё памешчэцкага прадпрыемальніцтва ў Беларусі ў форме вотчынных мануфактур стрымлівала развіццё гарадской прамысловасці, аднак не магло затрымаць працэс перарастання дробнатаварнай капіталістычнай вытворчасці ў мануфактурную.

Прыгонны лад стрымліваў развіццё капіталізму ў сельскай гаспадарцы і прамысловасці, што асабліва яскрава праявілася ў Беларусі. Але такія з'явы, як прымяненне наймітай працы, вытворчасць на рынак, заняпад прыгонных мануфактур, развіццё новых форм гандлю, рост гарадоў сведчылі аб разлажэнні феадальна-прыгоннай сістэмы і зараджэнні капіталістычных вытворчых адносін.

Літаратура

1. Ленин В.И. Полн. собр. соч. Т. 3.
2. Болбас М.Ф. Развитие промышленности в Белоруссии (1795-1861 г.). – Мн., 1966.
3. Лютый А.М. Социально-экономическое развитие городов Белоруссии в конц. XVII – п.п. XIX в. – Мн., 1987.
4. Болбас М.Ф. Развитие промышленности в Белоруссии (1795-1861 г.). – Мн., 1966.
5. РДГА ў Санкт-Пецярбургу, ф. 1350, оп. 312, д. 90, л. 40; ф. 1281, оп. II, л. 81, л. 45.
6. История БССР. – Мн., 1954.
7. НГАБ у Мінску, ф. 295, оп. I, д. 70, л. 5-224; д. 73, л. 5-221; д. 83, л. 14; ф. 1430, оп. I, д. 422, л. 1-113.
8. РДГА ў Санкт-Пецярбургу, ф. 17, оп. I, д. 189, л. II; д. 194, л. 27-28об., д. 200, л. 1-7.